

HARKAI VASS ÉVA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
harkaieva@stcable.net

ÉLETMŰ — RECEPCIÓ — KULTUSZ*
Sziveri János lírai opusáról

Oeuvre – Reception – Cult
On János Sziveri's lyric poetry

A tanulmány Sziveri János lírai életművével, ennek kritikai recepciójával és a szerzőt/életművet övező kultusszal foglalkozik. A költő lírájának lezárulását követő több mint két évtizednyi időszak távlatából rálátás nyílik lírai életművére, a korabeli és a későbbi kritikai recepció vonulataira, valamint a kultusz azon eseményeire, megnyilvánulásaira, amelyek a szerzői név, illetve életmű emlékezetének fenntartására irányulnak. A tanulmány a lírai életmű alakulás-rajzán belül igyekszik kijelölni ennek alkotói korszakait, e korszakok meghatározó vonásait, valamint kitér a recepció egy-egy olyan lényeges tételére, amelyet a kortárs irodalom jelenségei felülírtak, vagy amely épp visszamenőleg módosítja a Sziveri-líra eddigi olvasatát, interpretációját.

Kulcsszavak: Sziveri János, líra, életmű, kritikai recepció, kultusz, intertextualitás.

A Sziveri János lírájának lezárulását követő több mint két évtizednyi időszak távlatából kirajzolódni látszik az a két párhuzamos kontextus, amelyet egyrészt a költő hét (élete során öt, posztumusz pedig két megjelent) verseskötetében¹ publikált versek szövegegyüttese, másrészt az erre reflektáló kritikai recepció alkot. E két szövegkorpust közelebből szemlélve ugyancsak kijelölhetőek akár a költő lírai opusának, akár az erre vonatkozó szekunder

* A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú projektumának keretében készült.

¹ Nem számítva ide a „minden verset” tartalmazó gyűjteményes (l. SZIVERI 1994). csupán az első kiadású versesköteteket.

irodalom hangsúlyai. Mindezen túl pedig az életút és az életmű lezárulását követően megképződő kultusz nyomaira, részleteire is rálátás adódik.

Ez utóbbira vonatkozóan meglehetősen gyors ütemű kultuszképződésről beszélhetünk, hiszen a költő 1990-ben bekövetkezett halálától számítva mintegy tíz év alatt játszódtak le a szerzői névhez és életműhöz kötődő kultusz legfontosabb eseményei – sőt ezek nagy hányada is közvetlenül a halált követő időszakban, években zajlott le. A kecskeméti *Forrás* 1990. évi 6. száma külön blokkot szentelt a költő emlékének, Budapesten 1991-ben Sziveri János-díjat alapítanak, amely 1992-től kezdődően kerül évente kiosztásra, 1993-ban a költő szülőfalujában, Muzslán Sziveri János Művészeti Színpad alakul, amely a művészetkedvelő fiatalokat gyűjti maga köré. Ugyanez az egyesület ugyanettől az évtől kezdődően évente Sziveri János verspályázatot, 1995-től pedig Bábel cím alatt esszépályázatot hirdet. Ez utóbbi legsikeresebb alkotásai a Bábel Könyvek című sorozatban, a verspályázat díjnyertes és legsikerültebb alkotásai pedig antológiában, illetve később önálló szerzői kötet formájában látnak napvilágot. 1994 decemberében Temerinben emléktábla kerül annak a lakóháznak a falára, amelyben a költő egy ideig élt. A kultusz fenntartásával hozható összefüggésbe a *Sziveri János minden verse* című gyűjteményes kötet megjelentetése 1994-ben (SZIVERI 1994), az *Ex Symposion* Sziveri költészetének és költői alakjának szentelt 1999. évi tematikus 28–29. száma, a 2000-ben, a költő halálának tizedik évfordulója alkalmából összeállított, tanulmányokat, kritikákat, esszéket, valamint az e költészetről íródott tanulmányok, kritikák, esszék válogatott bibliográfiáját tartalmazó, *Barbár imák költője. Sziveri János* című gyűjteményes kötet (REMÉNYI 2000) megjelentetése, továbbá ugyanebben az évben a költő muzslai szülőházán elhelyezett emléktábla leleplezése is.

*

„József Attila halála másnapján vált nagy költővé. Az addig többnyire ígéretnek, tehetségnek tartott, s emberileg (le)sajnálta, futóbolondnak nézett költőről kiderült, hogy zseni” – írja N. Horváth Béla József Attila-monográfiájában (N. HORVÁTH 2008; 8), Tverdota György pedig a költő halálát követően konstituálódó komor József Attila-kép kapcsán egyenesen *nekroretorikáról* és *nekrologikáról* beszél, mondván, hogy „a költővel szembeni kritikai szempont felfüggesztése, az életművet illető feltétlen elismerés, az alkotó emberi alakjának szóló megrendült rokonszenv szinte maradéktalanul a nekro-logika szabályainak megfelelően alakult az utóélet első szakaszában, a szárszói tragédiától mintegy a fordulat évéig eltelt évtized folyamán” (TVERDOTA 1998; 101).

Beszélhetünk-e Sziveri János költészetének mintegy két évtizedes utóélete kapcsán nek-retorikáról, nekro-logikáról? Nem hinném, hiszen az életmű kritikai megítélését háttérbe szorító s ennek a helyébe a halál tényét hangsúlyozó tényezőket állító reflexiónak több mozzanat is ellentmond – főként, ha a József Attila-kultusz természetével (és kiváltó okaival) vetjük össze. Először is egyfelől az öngyilkosság, másfelől (Sziveri esetében) a koraisága miatt tragikus, de természetes halál ténye nem ugyanazokat a reakciókat váltotta ki. Ezt akkor is figyelembe kell vennünk, ha tudjuk, hogy a Sziveri halálát okozó betegség elhatalmasodása összefüggésbe hozható az *Új Symposion* fő- és felelős szerkesztőjének, valamint a szerkesztőbizottságának 1983-as leváltása körüli politikai csatározással, magával a leváltással s az ebből adódó körülmények tényeivel. „Akkor tragikus volt mindez, ma már inkább komikusnak hat az egész, csak az egészségem ment rá” – vallja maga a költő Keresztury Tibornak adott 1989-es interjújában (KERESZTURY 1989; 101). S bár a leváltásra irányuló politikai hadjárat, a betegség ténye, valamint a halál tragikuma bele-belejár a költő életének utolsó éveiben és a halálát követően íródott tanulmányok, kritikák, esszék szövegeibe, néhány körülmény ellentmond a Tverdota által megnevezett nek-retorika és nekro-logika esztétikai értékmozzanatokat háttérbe szorító és kritikai szempontot felfüggesztő érvényre jutásának. Nagy vonalakban a költői életmű s e költészet recepciójának temporális-szerkezeti felépítése is ezt látszik alátámasztani. Ha ugyanis a folyóirat-szerkesztői (költői) pálya kritikus időpontjaként 1983-at s a közvetlenül ezt követő éveket, a magánéletbeli körülmények (a betegség megjelenésének, majd elhatalmasodásának, végül a költő halálának) végzetes időpontjaként pedig a költő néhány utolsó (élet)évéét és 1990-et jelöljük ki, azt láthatjuk, hogy a kritikai recepció a publikációk megjelenésének idejét és megállapításait tekintve is átrajzolja, mintegy szétírja, „semlegesíti” az előbbieken kijelölt időpontokat. Azaz ha az ezredforduló időszakáig követjük nyomon Sziveri költészetének recepcióját, azt tapasztalhatjuk, hogy a lírájáról íródott tanulmányok, kritikák az előbbieken említett időpontokat átírva, szinte folyamatos kontextust hoznak létre. Kritikák, méltatások íródtak Sziveri korai versesköteteiről (l. pl.: DANYI 1977; SZKÁROSI 1982), majd a későbbi *Dia-dalok*ról (l.: THOMKA 1987; UTASI 1988; ZALÁN 1988) s az ezt követő verseskötetekről (*Szájbarágás*, 1988; *Mi szél hozott?* 1989) is (l.: CSORBA 1989; MARNO 1989).

A halál ténye mint hangsúlyos kultuszképző mozzanat természetesen sokszorozza meg a publikációk (köztük különösen az in memoriam jellegű alkalmi írások, visszaemlékezések, emlékfelidézések, összefoglaló írások) számát. A Forrás már említett Sziveri-blokkján kívül az *Új Symposion* 1990. évi 3. száma három írást közöl Sziveriről, de publikációk jelentek meg a *Hidban*, az *Üzenetben*, az *Újvidéki Naplóban*, a szabadkai *Rukovetben*, a *Kor-*

társban, a *Holmiban*, az *Alföldben*, az *Élet és Irodalomban*, az *Életünkben*, a *Kritikában* stb. Külön említésre méltó, hogy az ezekből az írásokból egybeállt kontextuson belül nem csupán az in memoriam szituáció, a búcsúvétel gesztusa dominál: a kortársak közül nem egy elemző, reflexív pályarajzzal, a Sziveri-féle ars poetica lényegbeli vonásainak kijelölésével lép túl a kegyelet kötelező formáin (l. pl. THOMKA 1990a; LOSONCZ 1990; TOLDI 1990).

Az a tény, hogy Sziveri János két utolsó verseskötete (*Bábel*, 1990; *Magánterület*, 1991) halála után jelent meg, a kritikai recepció átlóit is tovább húzza, az elhalálzási éven túlra. A *Bábelről* (l. pl. THOMKA 1991), majd a *Magánterületről* (l. KERESZTURY 1992) íródott kritikákon túl a további években összefoglaló jellegű tanulmányok jelennek meg Sziveri költészetéről (l. pl. DANYI 1993; REMÉNYI 1995; VIRÁG 1997). Mindebből látható, hogy az ezredfordulógig a kultusz nekro-jelenségén túlmenően a Sziveri-líranak egy folyamatos (szakmai) recepcióvonalra rajzolódik ki, amelyen belül az irodalomról való diskurzust nem nyomja el a kultikus beszédmód nekrologikája. Mindennek mintegy záróköve az *Ex Symposion* 1999. évi 28–29., tematikus Sziveri-száma, valamint a *Barbár imák költője* (REMÉNYI 2000) című gyűjteményes tanulmánykötet az itt publikált/egybegyűjtött tanulmányokkal, esszékkel, kritikákkal, emlékezet- és hommage-szövegekkel – miközben a szekunder irodalom (főbb) képviselőinek névsora is kirajzolódik.

Ha végigtekintünk Sziveri életművén és élet-, illetve pályarajzán, egyfelől verseskötetek sorát, másfelől az élet- és pályarajz imént említett kritikus (idő)pontjait látjuk kirajzolódni (a leváltási procedúra, majd a betegség egyre vészjóslóbb tényerésének halálba vezető időszakát). Azaz egy ígéretesnek induló, folyamatosan épülő, felfelé ívelő költői pálya rajzát látjuk körvonalazódni, amelynek ívét a két említett külső körülmény töri meg. Arra vonatkozóan, hogy a költőről íródott tanulmányok, kritikák szövegeiben ezek a külső determináló körülmények s a Tverdota által említett nek-retorika és nekro-logika mégsem kerekednek aránytalanul felül a költői pálya reflexív, kritikai megítélésének részletein, több válaszlehetőség adódik.

1. A jelenségre adott első – legegyszerűbb – válasz az lenne, hogy a költő halála után íródott szövegek között világosan elkülöníthető az hommage-versek, emlékezetszövegek s ezekkel szemben a szakmai diskurzus körébe sorolhatóak kontextusa.

2. A második válasz a 70-es évek kritikaírásának jellegéből adódik (mely szakmai diskurzus nagyjából a 90-es évekig tartja magát – legalábbis lényegi jegyeiben nem sokat változik). A gyakran szitokszóként emlegetett strukturalizmus az irodalmi szövegre irányuló figyelmével a szöveg immanens esztétikai értékeire, az irodalmi mű, illetve a szerzői életmű textuális mozgásaira koncentrálna alakított ki egy jóformán komplex elemzési modellt, amely, ha

a kritika szerzője nem tudott is tudomást nem venni a szövegen kívül zajló, külső körülményekről, interpretációját mégis azoktól függetlenül az elemzett műalkotás strukturális felépítése, szerveződése, esztétikai értékei, az életmű belső textuális mozgásai irányították. A Sziveri-líra kritikai recepcióját több évtized időbeli távlatából (újra)olvasva nem mindennapi élményt nyújt egy-egy kritika, tanulmány akár valamely verseskötetre, akár az életmű egy bizonyos időbeli szakaszára vagy egészére vonatkozó pontos, alapos, elemző gondolatmenetének végigkövetése, mindehhez (szinte nosztalgiát keltően) hozzászámítva azt is, hogy a kritikairás fogalma az említett időszakban a bírálat, az értékelés aktusát is magában foglalta. (Talán fölösleges is hozzátennem, hogy az ilyen, az értékekre érzékenyen reflektáló, ezeket kiemelő, ám a szöveg hiányosságaira is rámutatni merészülő kritikai diskurzus cseppet sem vált a célba vett szövegek, illetve életmű kárára.)

3. A harmadik arra irányuló válaszlehetőség, hogy a költői pálya alakulását determináló külső (és kultuszképző) tényezők mégsem kerekedtek felül az életmű lényegbeli irodalmi olvasatának, megértésének és megítélésének gyakorlatán, abból következik, hogy ezek a tényezők eleve bele vannak kódolva Sziveri János objektívként induló, ám egyre szubjektívebbé váló költészetébe. Kódváltásokról persze beszélhetünk: a metafizikaitól az allegorikuson, a naturalisztikuson, a metaforikuson, a mitizáló attitűdön át egészen a léthelyzet pöre megvallásáig. Sziveri költészete első néhány (pontosabban első két) verseskötetének kivételével a lírai szövegekbe mélyen és reflexív módon beleíródott emberi-költői sors képletét és folyamatrajzát tárja elénk.

Ha köteteinek megjelenési ívét szemléljük, ez az ív is leképezi a nekilendülés, a megtorpanás, majd az intenzív jelenlét folyamatait. A huszonhárom éves költő első kötetét (*Szabad gyakorlatok*, 1977) négy év elteltével követi a második (*Hidegpróba*, 1981). A *Dia-dalok* (1987) megjelenéséig eltelt hat év formálisan is rámutat arra a kényszerű megtorpanásra, amelynek okát nyilvánvalóan a második és e harmadik kötet megjelenése között lejátszódott sorsszerű és egzisztenciálisan is sorsdöntő eseményekben (az *Új Symposion* ellen irányuló hadjárat részleteiben) kell keresnünk. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint e harmadik kötet, a *Dia-dalok* verseinek éles, szinte demonstratív hangváltása. A „költő Pannóniában” megváltozott léthelyzetét követően, valamint a betegség mindinkább fenyegetővé válásának következtében viszont, mintegy a fogyó (élet)idővel hadakozva, mind intenzívebbé válnak a kötetpublikációk: a *Dia-daloktól* az utolsó Sziveri-kötetig (*Magánterület*, 1991) gyors egymásutánban, évenként követik egymást a verseskötetek. „Azok a magyarországi olvasók, akik a Budapesten megjelent kötetek alapján ismerték meg ezt a lírát, feltételezhetően egy igen termékeny alkotóról alakítottak ki maguknak képet, hisz 1988-tól minden évben elébük került

egy-egy újabb Sziveri-kötet. [...] Sziveri alkotótevékenységét életének utolsó hat-hét esztendejében külső és belső körülmények tették mind dinamikusabbá. A pokoljárásra emlékeztető események sora kényszerítő erőként növelte benne az artikulálás szükségletét, és fokozta a késztetést a rendkívüli energiákat igénylő számvetésre, azoknak a transzformációknak a végbevitelére, melyek hangnemét, modorát, versnyelvét, versformáit alkalmassá tették a látásmódjában, világ-, élet- és költészetszemléletében lejátszódó változások hiteles kifejezésére. Ennek perspektívájából még félelmetesebbnek tűnik az alkotás felgyorsuló ritmusa, melynek csupán egyik külső manifesztációja a termékenység látszata” – írja Thomka Beáta a *Bábel* című Sziveri-kötet megjelenését követően (THOMKA 1991; Barbár..., 38).

*

A *Szabad gyakorlatok* (1977) elvont tárgyiassága, nem-mimetikus versvilága, a Kassák-féle avantgárdra emlékeztető absztrakciói és asszociációi egy metafizikus, meditatív, intellektuális jellegű lírát körvonalaznak. Danyi Magdolna a kötet kapcsán az általánosságok, a verbalizmus és az elvont retorika veszélyeire hívja fel a figyelmet (DANYI 1977; Barbár..., 12). Különösen *A narancs-ciklus* költeményei körül képződik meg egy elvont univerzum, melynek részletei, vonatkozásai magukból a versciklust alkotó költemények címeiből is kiolvashatóak (l.: a narancs értelmezése, tartalma, sorsa, helyzete a térben, megváltoztatása, időtartama, megvilágítása, változatai, aszkézise, rendszerezése). Ez a sem mitikus, sem metaforikus, sem különösebb szemantikai lehetőségeket nem rejtő motívum főként a maga elvont, geometriai mivoltában mutatkozik meg, amire több szövegszerű utalás is olvasható a versciklusban. A címadó versciklus visszafogottabb asszociációkat görget, s a kontemplatív, reflexív költői megszólalás szorosabbra vont versbeszéd keretein belül nyilvánul meg. Sziveri János első kötetében a rímtelen szabad versben íródo tárgyas líra költője.

A *Hidegpróba* (1981) érettebb versbeszéde valamelyest felszakítja a tárgyiasság burkát. A költői megszólalás elmozdulását a cím is jelzi. Míg a *Szabad gyakorlatok* absztrakciói nemigen nyújtottak fogódzót a cím jelentéskörének konkretizációjához, a *Hidegpróba* kötetcímből sugárzik valami féle hidegség- és szilárdságérzet. Csorba Béla szerint a könyvcím „célzatos. Egyszerre utal az anyagmegformálás kíméletlenül kemény és rideg folyamatára, s a történelmi idő – melynek munkadarabja maga a költő – fagyos leheletére. Keményre kalapált, kíméletlenül kopogó, feszes, hosszú sorok. Szabadversek béklyóba verve” (CSORBA 1989; Barbár..., 21).

A disszonancia, az ambivalencia mint intellektuálissá formált létélmény az induló költő mindkét kötetében jelt adott magáról. Sziveri harmadik ver-

seskötetében (*Dia-dalok*, 1987) épp a disszonáns hangok, a diszharmónia erősödik fel. Ez annál inkább meglepő, mert a versek zenei műfajokra játszanak rá. Különösen az *Idill-dalok, férfihangra* című versciklus utal erre, nemcsak magával a cikluscímmel, hanem az itt felsorakoztatott költemények címével és alcímeivel is (idill-dal, tömegdal, kesergő, dia-dal, sláger, bagatell). Zene, de fals zene ez, nemcsak csörömpölő rímeivel, de elcsépelet zsánereivel, vagabund ritmusfaragásával (THOMKA 1987; 91) is. A dal műfajához társítandó jelzők (groteszk, torz, barbár) is disszonanciát keltezők. Mindez pedig egy felerősödött retorikával megy végbe, aminek kezdő szólamát, első felütését a kötetet indító költemény intonálja. A *Próféciaék* című költeményről van szó, annak is a közzétételekor botrányt kiváltó első két soráról: „nem Páris, sem Bakony: / vér és takony.” A kötet versanyaga elé került (a Sziveri János „minden versét” tartalmazó kötetből sajnálatosan kimaradt) mottó – „gógnak és (de)magógnak” – még előbb a szöveghez rendeli Ady nevét, s nyilvánvalóan a névhez kapcsolódó költői indulatot, erős retorikát és radikális kiállást is. A (de)magógra ártít, torzított Magóg erőteljes utalás arra, hogy a versekbe a politikum mint referenciális háttér betörése várható. Sziveri e verseskötete az éles költői váltás verspillanata. Nem véletlenül merül fel e kötet kapcsán József Attila, Petri és a balladákat író Villon neve (i. m., uo.), amihez annyi tehető hozzá, hogy a *Tiszta szívvel* író József Attila lázadó hangját, Villon kivetettségét, társadalmonkíviltségét és azt a fajta hetyke és destruktív magatartást társíthatjuk a *Dia-dalok* versanyagához, amelyet maga József Attila is a magáénak érzett költészetének egynémely pillanatában. Ha pedig Petri Györgyről esik szó, az *Örökhétfő* radikális destruktív és leplezetlen szókimondása merül fel e Sziveri-versek kapcsán. Mint Toldi Éva írja, nemcsak a *Dia-dalok*, hanem a *Szájbarágás* című kötet versei kapcsán, „az »ellen« költészete, a mindennel szembeforduló ellenállásé” ez (TOLDI 1990; Összetartozó..., 115). Az Új Symposion körüli politikai botrány utáni időben vagyunk – pontosabban: e költemények feltehetően e történések idejében vagy közvetlenül azok után íródtak, s nem véletlenül tartják fenn mindvégig a lázadás, a szembeszegülés gesztusait és retorikáját. Thomka Beáta ennek kapcsán realista, torzító akusztikai groteszkről, valamint lexikális ellenpontozásról (THOMKA 1987; 91, 93), Zalán Tibor pedig „elmondásra íródott” költeményekről beszél – politikai pamfletekről, amelyek „kemények és kíméletlenek, olyan nyíltak, mintha feltételeznék annak a társadalmi formációnak a hasonló nyíltságát, amelyben megszülettek” (ZALÁN 1988; Barbár..., 19). Az erőteljes, durva destruktív, a tudatosan vállalt/választott *barbár* hang, a szavak jelentésképző szétforgácsolása, a rímek, kínrímek zakatoló-csörömpölő intonációja által megalkotott torz dal a világ negatív értékrendjével szembeni költői revolt demonstrálása.

Ha visszatekintünk az első két kötet elvont tárgyiasságára és absztrakcióira, nyilvánvalóvá válik, hogy e harmadik a Sziveri-féle versvilág erőteljes módosulásának lírai dokumentuma, költészetének újabb periódusát jelző verseskönyv. Fontos, erőteljes, hangsúlyos modalitásbeli váltás játszódik le a *Dia-dalok*ban, s az itt megütött hang és (nyelv)kritikai attitűd mindvégig megmarad Sziveri költészetében. A kötet akár valamiféle „aranyközép”-ként is szemléllhető – némi torzításokkal, hiszen ha a verseskötetek sorára figyelünk, a *Dia-dalok* Sziverinek harmadik kötete a hétből, ám míg az első három verseskötet között tíz, a *Dia-dalok*tól számítva az utolsó, posztumusz *Mágánterületig* mindössze négy év játszódott le – miközben persze a *Dia-dalok* a 80-as évek egészéből vonultat fel költeményeket (l. néhány vers 1983-as, 1984-es időjelzetét). Miközben a versek erős lexikáján belül, a destruált szóalakok, a diszharmoniót keltő, antiesztétikus hatású, groteszk rímek között közhelyes, modoros, kimódolt poétikai eljárások is bőven találhatóak (mintha a kötet kettétörne: a versek jóformán az *Idill-dalok*, *férfi hangra* című ciklus groteszk dalaitól kezdenek felerősödni), a verseskönyvnek az életmű kontextusán belül elfoglalt kitüntetett helyét nem csupán a – (neo)avantgárdtól sem függetleníthető – felerősödött hang és a megszólalás radikalizmusa jelöli ki. Irodalmi emlékezetünk egy sor idézetet, szólamot, versfoszlányt raktároz el. Nem véletlen, hogy a Sziveri-lírából máig magunkban hordozott citátumok vagy verscímekbe foglalt szintagmák nagy hányada épp ebből a verseskötetből eredeztethető. Szemléltetésképpen íme néhány: *Pannon fateknő*, a már említett „nem Páris, sem Bakony” (*Prófécia*), „az égen / szelíd bárányhimlők legelésznek” (*Idill-dal, férfi hangra*), „sarló end kalapács” (*Punktum*), *tök, élet, len*, „remember Attila remember / aki nem ismer nem ember”, „rajtad a sor, Attila – emelj” (*Memórijáték J. A.-val*), „minden összeomlott” (*Bábjáték*), „apámfia / finita la commedia” (*Húsevők*) stb. Mindenképpen van némi harsányság is ezekben a veresszólamokban, de a szókimondás bátorságának öröme is, több idézett szólam pedig épp az erőteljes versindítás szöveghelye. Ha a Sziveri-líra kritikai recepcióján is végigtekintünk, azt is megtapasztalhatjuk, hogy ezek a szólamok, versfoszlányok s azoknak a verseknek a címei, amelyekből kiemeltük őket, nemcsak e költészet kulcsszólamai és -költeményei, hanem – a kettő nyilvánvalóan összefügg – a Sziveri-líráról íródott kritikák, tanulmányok gyakori hivatkozási pontjai is.

A régebbi Sziveri-költeményeket is felölelő, első Magyarországon publikált verseskötet, a *Szajbarágás* (1988) nem sok új verset vonultat fel. Itt a szonettforma lép a barbár és groteszk dal helyébe (bár a *Dia-dalok*ban is volt néhány szonett), ám a művés forma kereteit is a destrukció, az alulstilizálás depoetizáló eljárásai töltik ki. Akár a verscímekből, az ironikusra csavart mottókból és ajánlásokból, a versek főszövegéből is a gyakran kínrímekkel megtámogatott lírai groteszk hangja cseng ki (l.: „a bazár bezár” – *Ma vie*).

A *Mi szél hozott?* (1989) költeményeiben a szonettforma (s általában a tiszta, szabályos forma) a továbbra is kitartott, tudatosan vállalt/választott *barbár* hanggal ütközik. A kötet beszédes című verse a *Magánszférák zenéje*, mely címbeli szintagmán belül a szöösszetétel első felén, a „magán”-on van a hangsúly, s e hangsúly által körvonalazódik a lírai én pozíciója, aki „szinte kényszeredetten önmagát teszi meg versei kizárólagos alanyának s tárgyának”, s aki „az elmúlás felől szájal a világgal” (MÁNYOKI 1990; Barbár..., 25, 27). „[M]ár csak belül, ha élek // fegyelmezetten rohad a levegő [...] szívemet szorítja a kéreg [...] alig maradt belőlem valami / csupán e csöppnyi méreg” – áll az *Alig valami* című, csupa kisbetűvel szedett, központosást kiiktató szövegében. Groteszk szonettek, groteszk pasztorál és parafrázisok, kínrímek szövik meg a torz külvilág képét, miközben a költő mindinkább lírai énjének pozícióját hangsúlyozza, állapotrajzát részletezi. „Az ironia: módszer / a groteszk: állapot / bevesszük a gyógyszert / mi beteg állatok” – olvasható az ironikus szójátékból gyártott című *Óvszerződésben* (a verscímek ironikus leütéseire, szójátékaira továbbra is érdemes odafigyelni), majd a továbbiakban ugyanez a strófa variálódik, még több iróniát revelálva. Ám a kötet egy előbbi költeményében, az *Appendixben* az alábbi sorok olvashatók a kinttel szembeállított bentről, a világgal szemben álló én-ről: „felold s feloldoz hanyagul az éter / megtudtam végre mi az a katéter” (de megemlíthető akár a *Patkóbéldobogás* című költemény is).

Sziveri posztumusz megjelent két utolsó kötetében a test romlása, a testi leépülés, majd a szenvedés, a halál sorra feltáruló kapui kísértének. A *Bábelben* (1990) a groteszk, az ironia, a profán továbbra is jelen van, a biblikus-mitikus motívumok bármely pillanatban ellentétükbe fordulnak, profanizálódnak. Feltűnő a négy soros strófákból való versépítkezés, a szonettforma további jelenléte, ám a korai Sziveri-líra rímtelen szabad verseihez képest most a klasszicizálódás ad jelt magáról. „A metaforák és versmondatok, a hasonlatok és versszerkezetek, a ciklusok és a kötetkompozíció kimunkáltsága, fegyelmezettsége és arányossága olyan szilárdságot tükröz, mint a kései József Attila-versek rendje és kristályossága. [...] A ziláltsággal és a pusztulással mindketten a versegyedek hallatlan pontossággal megszerkesztett, zárt univerzumait állítják szembe, a megállíthatatlan destruálódással szemben a menekvést és védelmet jelentő megtartó konstruálást” – írja a kötetéről Thomka Beáta (THOMKA 1991; Barbár..., 39). A kötet két különös hozadéka közül az egyik a *Közelharc* című, szerelmes-erotikus verseket tartalmazó versciklus, amelynek versvilágán belül a beteljesülésnek egyre inkább a betegséggel küzdő, elerőtlenedett test vet gátat, a másik pedig a versekben megszólaló én elégikusba forduló hangneme. A kötet két záró verse (*Lógunk feszes zsinegen*, *Bábel*) pedig a Sziveri-líra antológiadarabjai között is reprezentatív helyet

foglal el. Ez a fajta klasszicizálódás, a forma finomítására irányuló erőfeszítések sora s a költemények elégikusba forduló intonációja újabb fordulatot jelent Sziveri János költészetében. A kötet mérnökien pontos, arányos felépítése, a 14–14 versből álló öt versciklus a széthullással szembeni egybefogás, egybetartás konstruáló gesztusára hívja fel a figyelmet – nemcsak a kései József Attila-lírához, hanem a *Razglednicákat* író és más klasszikus lírai műfajokat választó Radnóti Miklóshoz is hasonlóan. Újra nem véletlen, hogy a *Dia-dalok*on kívül a *Bábel* az a kötet, amelyről a legtöbb elemzés, tanulmány, méltatás íródott, s amelynek szövegegyüttesére a legtöbb hivatkozás történik – középpontban a kötet címadó hosszúversével (kulcsversével), amelyen belül lét és nemlét, élet és halál egzisztenciális kérdéseit és stációit bejárva a pokol alvilágának tartományai is feltárulnak, nem kevés és fájdalmas önironiával: „a pokol csak óriási szálloda / száll ide lelkünk száll oda”.

A *Magánterület* (1991) című, szintén posztumusz kötet a szonettekén kívül románcot (a beszédes című *Rákrománcot*) és sanzonokat hoz magával. Az említett költemény egyike azoknak, amelyekben a lírai én a semmivel szembesül („Magam helyén, ha eltűnök tán, / alig picinyke űrt hagyok”). Ennek a kötetnek is vannak antológiadarabjai (például a *Delphoi felé*), s két záró versének utolsó sorai („Túl a kialvadt égen / nem hat a narkózis. Végem” – *Foggal, körömmel*; „Valakit elszólítottak belőlem –” – *Zavar*) egyben a megszólalás utolsó, búcsúzó gesztusaiként hatnak – valahogy úgy, mint Kosztolányi *Őszi reggelijének* zárósoraiban.

*

Visszatérve a Sziveri-líra recepciójához, két mozzanatot tartok lényegesnek kiemelni.

1. A *Dia-dalok* kötetkezdő költeménye, a *Próféciák* botrányt keltő (vö. ZALÁN 1988; Barbár..., 17) kezdő soraira („nem Páris, sem Bakony...”) vonatkozóan többek között az is felmerült, hogy Sziveri grammatikailag/szemantikailag kifordítja a megidézett Ady-verscímet, ennek eredményeképpen pedig a preszöveg szerzőjének címbeli állítását is. Megítélésem szerint a *Páris az én Bakonyom* című Ady-vers és a „nem Páris, sem Bakony” grammatikai/szemantikai összeegyeztethetlensége mögött annak a nem analóg idézetkisajátításnak egyik korai példáját kell látnunk, amely az ezredforduló magyar költészetében fog szinte divatszerű jelenséggé válni. Példaként ide idézem a Parti Nagy-líra hasonló, nem analóg intertextuális eljárásának néhány szintén korai szövegét, amelyek az idézetkisajátítás hasonló, sőt még hangsúlyosabb eseteit vonultatják fel, amikor Parti Nagy Petőfi-, Kosztolányi-, majd József Attila-idézeteket torzít, fordít ki – destruál:

*itt van az ősz itt van ujjé
s szép mint mindig énekem
istentudja hogy mi okból
jövök haza a kioszkból
s húzgálom a zörgő avarban
mint kiskocsit az életem*

*még látszik a fölhhő hogy futkoz a tájon
még barna babáját bontja a lomb
még megmeg iramlík hogy megse megálljon
fogadban a plomb*

*úgy nyílnak a völgyben a kerti rezignák
rigid muskátli tramlpi szegfü gaz
mind lejön értem a síri homály Mond
kell hulla világ? eliramlík az*

*az égben minden este bálnagyár
flitter hasán és horzsolék
varrat szegecs
lefejtve zsírját és tejét
sötétedett*

*itt hagysz elalszol máma már
máma már nem hasad tovább
nem öled melled vállad jelzőfényei
szunnyadozik a szakadás
a forma elhagy minek egymásnak
kilopkodott nagy éj van
minek hazudnánk habrolósütőt?*

A példák Parti Nagy Lajos *Szódalovaglás – mintamondatok nulla* (1990) című kötetéből valók, s ismeretes, hogy ez a fajta intertextuális játék majd igazából a *grafitnesz* (2003) című Parti Nagy-kötetben fog kiteljesedni, gyakorivá, szinte állandó és állandóan visszatérő költői gyakorlattá válni.

Bár Mátyóki Endre a *Mi szél hozott?* című kötet kapcsán Sziveriről mint „az idézés-kisajátítás talán legrafináltabb művésze”-ről beszél (MÁTYÓKI 1990; Barbár..., 27), Sziveri pedig 1989-ben a Keresztury Tibornak adott interjújában arról vall, hogy „Parti Naggyal a nyelvi leleményesség, az ironia terén” vél felfedezni közös vonásokat (KERESZTURY 1989; 106), 1987-ben, amikor a *Dia-dalok* megjelent, még nem lehetett sokat tudni arról, hogy a *Próféciaikat* és a hasonló idézéstechnikán alapuló költeményeket író Sziveri János nemcsak szinkronban volt a kortárs egyetememes magyar irodalom poétikai történéseivel, hanem néhány évvel talán meg is előzte a palimpszeszteszerű eljárások majdani lírai gyakorlatát. Azaz az ezredforduló palimpszesztesztikus lírája, szójátékai mintegy felülírták a kritikairásnak, az irodalmi interpretációnak az intertextualitás mibenlétéről addig körvonalazódott elgondolását, utólagosan, visszamenőleg is igazolva a „nem Páris, sem Bakony...”-féle Sziveri-idézetek poétikai létjogosultságát.

2. A Sziveri-líra recepciójára vonatkozó második lényeges mozzanatként Virág Zoltán Sziveri költészetéről írott tanulmányát emelném ki (*A test alkímiája. Sziveri János költészetéről* – I.: VIRÁG 1997), amelyben a szerző Sziveri lírájának egészét, első verseskötetétől az utolsóig haladva, a testi animáció, a testtapasztalat, a betegség- és halálmetafora aspektusából olvassa újra. E tanulmány újszerűnek tűnő felismerése egyrészt abban rejlik, hogy a test leépülése, talajvesztése, a betegség- és halálmotematika nem csupán a „kései” Sziveri-kötetek jellemző vonásai közé tartozik (ahogyan eddig olvastuk, a szerzői biográfiával is párhuzamba állítva, párhuzamban látva és szemlélve e jelenségeket), hanem hogy az egész Sziveri-líra olvasható ebből az aspektusból. Másrészt viszont (az előbbiekkal összefüggésben) abban a tekintetben módosít Sziveri-olvasatunkon, hogy a *Bábel* című kötetben közzétett, *Lógunk feszes zsinegen* című Sziveri-vers egy motívumából (egy betegség-metaforból, a hasüregben féltve nevelt virágéből²) kiindulva egy Danilo Kiš-elbeszélésben fellelt rokon motívum, a hasüregben burjánzó, óriásnarancsra hasonlító, különös virágpárhuzama kapcsán *visszamenőleg* jelentéstöbbletet tulajdonít a Sziveri első verseskötetében publikált narancs-ciklus (*A narancs*) verseiben szereplő, az eddigi recepció által nem túl fajsúlyosként megítélt, központi narancs-motívumnak: „Elképzelhető, hogy szándékaltalanul, de könnyen meglehet, hogy készakarva utal itt a beszédszubjektum a hasban sarjadzó mérges növény Danilo Kiš által elbeszélt történetére. *A holtak enciklopédiája (Enciklopedija mrtvih)* címadó novellájában a Đ. M. hasüregében burjánzó különös virág egy meghámozott óriásnarancsra hasonlít, és Đ. M. életét ez a kapillárisokra emlékeztető, vékony, piros vonalak által behálózott, fölrepedt, hatalmas gumó fogja össze és fonja egybe a halállal. Talán leginkább azért figyelemreméltó és elgondolkodtató egybeesés az iménti, mert Sziveri János már a *Szabad gyakorlatok* idején önálló versciklust szentelt a narancs rejtélyes mivoltának, »tartalmának«, »történének«, »sorsának«, »időtartamának« és »aszkezésének« magyarázatára, ilyenképpen téve kísérletet az élet folytonos keletkezésének és pusztulásának tükörijátékos értelmezésére. Akkor, amikor még a saját test szótlan húskerekének vesztes belső burjánzásától és a gyógyíthatatlan betegségtől függetlenül áll módjában a lebírhatatlan élet metamorfózisát a narancs gömbszerkezetének arányos felépítéséhez viszonyítani, amelyben minden már ott és akkor végződik, ahol és amikor kezdődik” (VIRÁG 1997; 205–206).

Mindez pedig azt bizonyítja, hogy a Sziveri-líra máig izgalmas olvasatok lehetőségét rejti.

² L.: „bántják a hasamban féltve nevelt virágot / tépkedik belőlem a világot”

Kiadások

- SZIVERI János (1977): Szabad gyakorlatok. Forum Könyvkiadó, Újvidék, Gemma Könyvek 6.
- SZIVERI János (1981): Hidegpróba. Forum Könyvkiadó, Újvidék, Symposion Könyvek 58.
- SZIVERI János (1987): Dia-dalok. Újvidéki Íróközösség, Újvidék
- SZIVERI János (1988): Szájbarágás. Magvető Könyvkiadó, Budapest, JAK füzetek 40.
- SZIVERI János (1989): Mi szél hozott? Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- SZIVERI János (1990): Babel. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- SZIVERI János (1991): Magánterület. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- SZIVERI János minden verse (1994). Kortárs Kiadó, Budapest

Irodalom

- ÁCS Károly (1990): Beteljesült egy költősors. Forrás, 6., 24.
- BALÁZS Attila (1990): Fagyni fog. Újvidéki Napló, november 14. = Barbár imák költője, 156-159.
- BORI Imre (1998): A jugoszláviai magyar irodalom története. Forum Könyvkiadó, Újvidék–Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- CSORBA BÉLA (1989): Akár ha szélben ezüstöt reszelnél (Szájbarágás). Magyar Szó, május 27. = Barbár imák költője, 21-23.
- DANYI Magdolna (1977): A módszeresség dicsérete – kérdőjelekkel (Szabad gyakorlatok). Új Symposion, 144. = Barbár imák költője, 11-13.
- DANYI Magdolna (1993): Sziveri János költészetéről. Holmi, 10. = Barbár imák költője, 85-91.
- FOGARASSY Miklós (1990): A Babel. Új Symposion, 3. = Barbár imák költője, 53-58.
- FÜZI László (1990): Sziveri Kecskeméten. Forrás, 6., 28-30.
- GÉCZI János (2000): Szépsége révén nincs jelen semmi. Sziveri János lírájának természetképe = Barbár imák költője, 68-84.
- GEROLD László (2001): Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918-2000). Forum Könyvkiadó, Újvidék
- HERCEG János (1990): A bátor tisztesség európai példája. Forrás, 6., 25.
- N. HORVÁTH Béla (2008): A líra logikája. József Attila. Akadémiai Kiadó, Budapest
- KERESZTURY Tibor (1989): A forrásvizek barbársága (Sziveri János) = Uő: Féltérpeszben. Arcképek az újabb magyar irodalomból. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991. 91-129.
- KERESZTURY Tibor (1992): Trolin Delphoi felé (Magánterület). Alföld, 4. = Barbár imák költője, 59-61.
- LOSONCZ Alpar (1990): Időszerűtlen hittel. Forrás, 6., 22-23.

- LOSONCZ Alpár (1999): Nullazuhatok. Ex Symposion, 28–29. = Barbár imák költője, 101–114.
- MÁK Ferenc (1990): Megkísértő, nagy tisztaság. Forrás, 6., 25–28.
- MÁNYOKI Endre (1990): Attila – emelj! (Mi szél hozott?). Kortárs, 4. = Barbár imák költője, 24–28.
- MARNO János (1989): „Felmérni egymást magánügyekben” (Szájbarágás, Mi szél hozott?). Alföld, 11. = Barbár imák költője, 32–37.
- MÁTHÉ Andrea (1999): Áttöretlenül. Ex Symposion, 28–29. = Barbár imák költője, 115–119.
- NÉMETH István (1990): Sorsod volt a vers. Forrás, 6., 24–25.
- RADICS Viktória (1999): Van-e élő költészet? Ex Symposion, 28–29. = Barbár imák költője, 92–100.
- REMÉNYI József Tamás (1995): „Isten báránya nyárson”. Alföld, 8. = Barbár imák költője, 120–131.
- REMÉNYI József Tamás, szerk. (2000): Barbár imák költője. Sziveri János. Tanulmányok, kritikák, esszék Sziveri Jánosról. Kortárs Kiadó, Bp.
- SZKÁROSI Endre (1982): Tervszerű enyészet (Hidegpróba). Mozgó Világ, 11. = Barbár imák költője, 14–16.
- SZŐCS Géza (1990): A csillagszűrő. Forrás, 6., 23.
- SZÖRÉNYI László (1989): Fabatka és Szabadka. Hítel, 16. = Barbár imák költője, 29–31.
- THOMKA Beáta (1987): A Dia- s egyéb dalok margójára (utószó) = SZIVERI 1987; 91–94.
- THOMKA Beáta (1990a): Töménység, szigorúság, fegyelem (Csorba Béla, Danyi Magdolna és Sziveri János verseskönyvéről). Holmi, 2., 232–235.
- THOMKA Beáta (1990b): Test és szellem Bábelében. Alföld, 5. = Barbár imák költője, 45–52.
- THOMKA Beáta (1990c): A megnevezhetetlen. Forrás, 6., 15.
- THOMKA Beáta (1991): A formafegyelem megszenvedettsége (Bábel). Kortárs, 4. – Barbár imák költője, 38–44.
- THOMKA Beáta (2000): Túl ama bizonyos ponton (Magánterület) = Barbár imák költője, 62–67.
- TOLDI Éva (1990): A nyugtalanító harmónia felé. In memoriam Sziveri János. Híd, 2. = Uő: „Összetartozó neszek”. Versről, prózáról. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1997. 114–118.
- TOLNAI Ottó (1990a): Eszi az eget. In memoriam Sziveri János. Forrás, 6., 17–19.
- TOLNAI Ottó (1990b): Sziverinek szentelt fekete füzet. Híd, 9. = Barbár imák költője, 143–146.
- TVERDOTA György (1998): A komor föltámadás titka. A József Attila-kultusz születése. Pannonica Kiadó
- UTASI Csaba (1988): Üzenet a pannon fateknőből. Híd, 4. = Uő: Vér és sebek. Tanulmányok, kritikák. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1994. 216–219.

- VÉGEL László (1995): Mennyei földönfutó. Népszabadság, március 4. = Barbár imák költője, 151–152.
- VIRÁG Zoltán (1997): A test alkímiája. Sziveri János költészetéről = Uő: A szomszédság kapui. Tanulmányok. zEtna–Basiliscus, Zenta, 2010. 189–211.
- ZALÁN Tibor (1988): A húsdaráló előtt (Dia-dalok). Kortárs, 9. = Barbár imák költője, 17–20.
- ZALÁN Tibor (1990): János volt, pannóniai. Élet és Irodalom, február 9. = Barbár imák költője, 153–155.
- ZALÁN Tibor (1991): Féreg kaparász a lélek falán. Tiszatáj, 12. = Barbár imák költője, 132–142.

A POET IN PANNONIA *On János Sziveri's lyric poetry*

The paper deals with János Sziveri's lyric poetry, its critical reception and the cult surrounding the author and his opus. From the perspective of more than two decades we can have an overview of the poet's oeuvre, the directions of contemporary and subsequent critical receptions, as well as of those events and manifestations of his cult which have been aimed at keeping the author's name and opus circulating and alive. The study makes an attempt at marking the phases within Sziveri's creative period, the characteristics of these periods and also, covers such important issues in the reception of his works, which the manifestations of contemporary literature overwrote, or have since then modified the readings or interpretations of Sziveri's lyric poetry.

Keywords: János Sziveri, Lyric poetry, critical reception, cult, intertextuality.